

O EURÓPE

ANTONIA SOULEZOVÁ, Université de Paris XII

"Európa" pôvodne neznamená ani tak to, čo Jacques Derrida nedávno zoširoka vysvetľoval v prílohe *Liber denníka Le Monde* pod titulkom *Iný mys* (29. septembra 1990), ako skôr priaznivý sklon, v gréčtine "eu-ropos", dobrý spád, čosi ako šťastná náklonnosť, priaznivá tendencia.

Hrdinka gréckej mytológie Európa, Kadmova dcéra, je predovšetkým Ókeanidka z mesta Tyros, do ktorej sa zaľúbi Zeus a ktorú unesie po tom, čo na seba vezme podobu býka, aby ju zviezol. Znásilní ju a má s ňou tri deti; jedno z nich je Mínos, legendárny krétsky kráľ. "Najčudnejšie je", priznáva už grécky historik Hérodotos, teda v 5. storočí p.n.l., "že táto Týrčanka mala ázijský pôvod a nikdy nebola na onej zemi, ktorú teraz Gréci nazývajú 'Európou'". Herodotos vníma hranicu medzi Áziou a Európou, ale jeho predstava o svete je v tomto ohľade ešte veľmi hmlistá. Odvážme sa nazrieť do mapy zodpovedajúcej tejto predstave a dostaneme fyziognómiu Európy podľa Gréka tej doby.

Geografický pojem tohto paleonyma skutočne pokrýva ázijský poloostrov, ktorého pobrežie tvoria brehy Stredozemného mora. Na tomto priestore prebývajú Iberovia, Etruskovia (Taliani), Trákovia, Lýdovia (západné Turecko), kaukazské národy a severnejšie predovšetkým Skýti. Naproti, z druhej strany Stredozemného mora, je africký kontinent a východnejšie sú západné okraje Ázie, na druhom brehu arabského zálivu; tu nájdeme Féničanov, Médov, Asýrčanov, Peržanov. Nejasnosť hraníc medzi Európou a Áziou je skutočne zarážajúca. Možno povedať, že táto nejasnosť stále pretrváva? Zrejme áno!

Chcela by som tu ukázať, že táto geografická nejasnosť pre nás nezmizla a že absencia obrysov niečoho takého ako je východná Európa je vzdialenou ozvenou veľmi starej nerozlíšenej hraníc medzi Áziou a Európou. Táto váhavosť vo vymedzovaní hraníc východoeurópskeho priestoru, na ktorý sa dnes zaostrujú všetky pohľady, musí otriasť našou predstavou Európy, ktorá opäť nadobudla plnšie tvary. Známe očakávania otvorenosti, ktorých vzdialené dôsledky je ťažko odhadnúť, dostatočne svedčia o predstave, akú sme si pre seba vytvorili o sebaovládajúcej sa, bezchybnej, neoklieštenej zemi, slovom o "kontinente" hodnom toho mena, návrat ku ktorému bol po odstránení berlínskeho múra celkom "prirodzený". Lebo od Európana si to skutočne vyžadovalo prestať s falošným delením na východ a západ, pseudovýchod, fikciu východnej Európy. Ale či to znamená, že jestvuje ozajstný "východ"? Môžeme sa pri odhaľovaní takýchto nešťastných fikcií opierať o jednoduchú myšlienku Európy,

o európske povedomie? Treba Európe ublížiť, aby precitla z trpiacich vedomí? Jeden kolega zo Sovietskeho zväzu mi minulý rok povedal, že všetci sovietski ľudia žili v koloniálnom područí. Isteže, Bielorus sa považuje za Európana práve tak ako Štrasburčan. Akú "realitu" možno však potom priznať entite ako je Európa, ktorej kresba na mape jasne ukazuje od našich brehov až po Sibír toľko rozdielov?

No najprekvapujúcejšie je to, že najväčšiu istotu tu predstavuje kultúrna myšlienka Európy. I keď by mohla byť nadstavbou, je skalou, a pretože je pevná ako skála, neprestáva inšpirovať sny o zjednotení, ako napríklad sen o "Spojených štátoch európskych", chronický sen, o ktorom ani nevieme, či vyjadruje želanie rozšíriť naše malé krajiny alebo želanie zúžiť svet, o ktorom si myslíme, že ako Európania môžeme určiť jeho skutočný význam. A aby sme zmiernili vizionársky aspekt, aby sme dali snu jeho nesnovú dimenziu, môžeme sa dovolávať, ako nedávno Gorbačov, Európy chápať ako "spoločný dom" deliaci sa mierumilovne o priestor od Atlantiku po Ural. Prečo nie?

Teraz, keď sa horko-tážko učíme žiť v nerozdelenej Európe, falošný východ sa už prestáva ovládať. Namiesto toho, aby sa voľne rozpínal, slobodne dýchal vo vzájomnom prepojení, deje sa opak. "Východné" krajiny sa vyprázdňujú, rozptyľujú sa vlievajúc sa jedna do druhej smerom na západ, stále viac na západ a jedna chce byť viac na západe ako druhá. Vrečko západu sa nafukuje ako kožený mech, a tak treba zabrániť tejto novej nerovnováhe. Hovorí sa, že východná Európa zanikla. Dajme tomu. Vraciame sa, aspoň sa nazdávame, že sa vraciame, k Strednej Európe spred obdobia sovietskeho bloku, k odsatelizovanej, konečne zjednotenej Európe, ktorá sa spamätala zo štyridsiatic rokov socialistického režimu? Ó, jednota a zjednotenie! To, čo nachádzame, už nie je, pravdaže, tá podivuhodná mozaika jazykov a kultúr, ktorú vytvorili za monarchie mnohonárodné štáty, kultúr, no treba dodať, že aj náboženstiev, ani vskutku "osudové spoločenstvo", o ktorom si Otto Bauer myslel, že iba ono môže zjednotiť roztrieštené dunajské kultúry (pozri [1]).

Myšlienka Európy sa jednako len neprestáva vraciť v podobe ideálnej príslušnosti k horizontu vzdorujúcich národností. A ak označenie Čecha za "východoeurópana" bolo vždy urážkou, i pred odstránením berlínskeho múra, bolo tomu tak preto, že každý sa jednoducho odvoláva na Európu. Budeme teda hovoriť o intelektuálnej nostalgii a nebudeme veľmi vedieť, či v tejto nostalgii návratu prevláda pocit stotožňujúcej sa príslušnosti alebo univerzalistické opojenie, ktoré ho stále živí. O nostalgii návratu, ktorá ustanovuje intelektuála za opatrovníka dedičstva siahajúceho do 18. storočia, do obdobia národného prebudenia Slovanov z impéria, ktoré ako vieme, vyústilo do krízy národností v roku 1848. Kolísavosť tohto "pocitu" zbadáme, keď si pripomenieme, že títo intelektuáli si ani tak neželali explóziu partikularizmov, ako skôr to, aby sa stali tlmočníkmi univerzalizmu priamo pochádzajúceho z osvietenstva, osobitne francúzskeho. Logika dejín týchto pohybov sa nepridržiavala línie európskeho intelektu. Isté je, že v každom naozaj kultivovanom Stredoeurópanovi je osvietenský idealista, niekedy výborne hovoriaci po francúzsky. Vieme, že existovali veľké postavy intelektuálov, ktoré sa nestali národnými hrdinami veľkosti Jána Husa (15. stor.), no napriek tomu nadobudli politický význam, ako napríklad českí

intelektuáli a medzi Slovákami zasa známy Pavel Šafárik (1795–1861) – protestant, ktorý mal blízko k Čechom (u Slovákov, ktorí vždy uplatňovali separatizmus, to bolo vzácné), v Maďarsku advokát Lajos Kossuth, spisovatelia Petöfi, Vörösmarty, hudobný skladateľ Franz List. Na ich miesto dnes azda nastupuje Václav Havel.

Vplyv francúzskeho osvietenstva, jazyka a kultúry, zaznamenateľný aj v architektúre stredoeurópskych miest, najmä Prahy, sa presadil v medzivojnovom období. Nachádzame ho tu spojený s revolučnými myšlienkami sociálnej demokracie a spestrený zmyslom pre vtedy obľúbený americký modernizmus. Inšpiruje filozofiu a sociálne programy viedenských predstaviteľov nových myšlienkových prúdov, Viedenský krúžok a logický empirizmus, o ktorých teraz vieme, že tvoria skutočné korene – a to "európske" korene! – súčasnej anglo-amerikej filozofie. V dvadsiatych rokoch všetci pracujú na "sociálnej rekonštrukcii" – je to ich veľké heslo! – svojho mesta, Viedne, hlavného mesta tej liberálnej Európy, ktorej iniciovanie si ostro uvedomujú.

Tento pojem "rekonštrukcie", spojený s návratom sociálnodemokratických hodnôt, sa dnes pri návšteve týchto krajín opäť ozýva – a to je príznačné. Stredoeurópania opäť dávajú – a žiadajú to aj od nás – do hry liberálne, maďarsko-slovansko-európske pojmy "mesianizmus" a "európska inteligencia" v postindustriálnej ére. Zmieňujem sa o týchto programových vyjadreniach preto, že sa opieram o vlastnú skúsenosť z týchto krajín, osobitne z mojej účasti na letnom seminári organizovanom profesormi Pálom Tamásom a Imrem Hronskym na budapeštianskej univerzite v júli 1990.

Táto myšlienka sa tu opäť realizuje v podobe projektu, ktorý naozaj nie je zastaralý. Ide o založnicu Stredoeurópskej univerzity, ktorá by sídlila v Prahe, a Budapešť by bola jednou z jej pobočiek. Teraz sa teda univerzitní učitelia z týchto krajín horúčkovo venujú tomuto projektu. Z Prahy by sa šírilo vyučovanie v angličtine, určené výlučne postgraduálnym študentom (zámerne pofrancúzšťujem anglický výraz). Projekt, ktorý sa v súčasnosti začína realizovať, mobilizuje mnohých bádateľov zo všetkých oblastí. Je podporovaný maďarským mecenášom, ktorý žije na americkom východnom pobreží. Zúčastňuje sa na ňom mnoho sociológov a ekonómov. V Budapešti boli horúcimi témami "mesianistická inteligencia", "intelektuáli a postindustriálna spoločnosť", "sociológia poznania", "sociálne dejiny sovietskej kybernetiky", ale boli tu aj filozofické témy, ako napríklad "od Lukácsa k Heideggerovi", "intelektuálna revolúcia vo Viedni", ale aj žartovnejšie témy, ako napríklad "dejiny dunajského mosta" atď...

Ak Európa, ktorú Herodotos opísal ako "tú nádhernú krajinu bohatú na ovocné stromy – bohatú zem, ktorá si zaslúži veľkého kráľa", je geograficky nejasným celkom, myšlienka spoločenstva prekračujúceho národnostné rozdiely sa pociťuje o to silnejšie, že hranice štátov sa nikdy nezhodovali s hranicami samotných jazykov a národov. Avšak práve preto, že niet zhody, tomuto všeobecnému úsiliu o príslušnosť k Európe chýba základ. Veľkosť myšlienky je nepriamo úmerná svojmu malému etno-lingvistickému opodstatneniu. Odtiaľ význam kultúry, vyzdvihovanie myšlienky kultúry ako možného základu Európy. Odtiaľ aj pretrvávajúca tejto myšlienky, ktorá preputovala dejinami napriek ich peripetiám ako tvrdošijne sa vracajúci motív. To vysvetľuje, že "Európa je staršia ako jej národy" (Denis de Rougemont). Ide teda o filo-

zofickú myšlienku, intelektuálnu chiméru alebo o falošnú ideológiu bez opory v materiálnej skutočnosti?

Je to nesporne filozofická myšlienka, ktorá siaha až ku Grékom. Nie je to akýsi nadstavbový triedny prelud? Určite nie, pretože inak by bolo nepochopiteľné, že táto myšlienka prekonala rozličné obdobia dejín. To ale samozrejme neznamená, že filozofická myšlienka nemôže slúžiť ako ideologická zástava.

Univerzálny charakter tejto myšlienky kultúrnej Európy má veľa spoločného s tým, čo Otto Bauer nazýval "osudovým spoločenstvom" (pozri vyššie). Európa by tak prekonala delenia a otrasy dejín. Plnila by podobnú funkciu ako Atény, totiž funkciu paradigmy "duchovného" spoločenstva prekračujúceho "fyzické" rozdiely v jazykoch a etnických tradíciách. Bola by nehovoreným, ale spoločným duchovným jazykom, ktorý by lepšie ako "krv a pôda" (pripomeňme si nebezpečnú silu spoločenstva na základe krvi a pôdy v pangermánskom slovníku tridsiatych rokov) spájaj ľudí podieľajúcich sa na komunikateľnom vedení, na kapitáli vývojaschopnej inteligencie. No k ideológii nie je tak ďaleko, akonáhle nachádzame záľubu v kulte istej predstavy o sebe a akonáhle sa táto predstava spája s myšlienkou stotožňujúcej sa príslušnosti. Je to posun k ideológii, ktorý inak môže byť aj druhou stránkou "ideálu ja". Dobré vieme, že kult stotožnenia nastupuje len vtedy, keď stotožnenie chýba alebo sa stráca. Je tu teda vždy riziko, že filozofický horizont európanstva sa premení na regresívny kult zdrojov, že univerzálnosť sa náhle zmení na partikulárnosť a narazí na boľavé miesto, ktorého príčinou už nie je kolektívne, ale individuálne odcudzenie. Aby sme sa vrátili ku Grékom, aténske univerzálnu malo jednu podmienku: grécku reč a status stotožnenia, ktorý ho podľa definície staval proti ne-ja Grékov, totiž proti Barbarom.

Niežby sa iniciátori pojmu Európy nikdy nepohrávali s predstavou spoločného jazyka, "koinè". V medzivojnovom období veľa intelektuálov dôverujúcich vede a jej popularizácii medzi čoraz širšou verejnosťou bez ohľadu na hranice a etnické rozdiely veľmi vážne snívalo o spoločnom jazyku obnovenom ad hoc pre rozumnú a priezračnú komunikáciu. Táto svojou povahou pacifistická myšlienka sa zapáčila filozofom, ktorí ju za pomoci symbolickej logiky čiastočne realizovali. Filozof Carnap napríklad neskrýval, že od logiky očakáva službu, ktorú možno na sociálnej úrovni očakávať od esperanta. Mohla by existovať komunikácia vedenia pomocou jednoduchých, jednoznačných a nie osobitných znakov, tak ako by medzi ľuďmi hovoriacimi rozličnými jazykmi existoval systém vytvorený zo spoločných idiomov. Obhajcom tohto projektu sa stal vo Francúzsku na začiatku tohto storočia filozof Louis Couturat, veľký odborník na Leibniza, a o jeho myšlienkach máme niekoľko zaujímavých svedectiev od Lalanda, známeho autora nášho filozofického slovníka. Možno uvažovať o tom, že jedného dňa sa bude hovoriť po európsky? Rátalo sa niekedy s tým, že európečina bude jazykom? Ako vidno, filozofickej myšlienke Európy by sme ťažko mohli pripísať europocentrizmus.

Čo je teda problematické, je európske povedomie, ktoré mu chýba jazyk, čo by ho artikuloval v slovách navzájom komunikateľných medzi národmi. Tento nedostatok je zároveň tým, čo ho definuje ako problém. Ak by Európa mala jazyk, nebola by to viac myšlienková Európa, ale len jeden národ. Veľmi mierny multilingvizmus, čo

je súčasná situácia, je na rozdiel od ducha chimér, ktorý straší v projektoch priezračnej komunikácie, znakom toho, že rozdiely sa nakoniec vždy usadzujú v jazykoch, je znakom neredukovateľného, v aktoch uloženého označovania, a nie ochrannou clonou, ktorá, akonáhle by sa zmenšila, by nám odhalila spoločný svet významov, ktorý "v hlave" zdieľajú všetci. Keby tento svet existoval, bola by Európa potom veľmi úzkym pojmom, vylučujúcim množstvo ďalších takýchto hláv?

K problematike pojmu Európy, ktorú sme už zdôraznili, sa pripája posledná ťažkosť, tentoraz vlastná filozofom. Je to heideggerovský sen o filozofii zasvätenej svetu, "prirodzene sa odlievajúcej v univerzitnej forme", ktorý Heidegger vyjadril vo svojom známom "rektorskom prejave" z roku 1933, a neskôr na ňom trval v interview pre *Spiegel*, čo vyvolalo známe diskusie. Myšlienka čisto filozofickej európskej kultúry, ktorej kvintesenciu by ochraňovala nemecká univerzita, predstavujúca akési léno myslenia, dnes naráža na nový jav, nie v zmysle, v akom nastáva po prvýkrát, ale v zmysle, v akom sa po prvýkrát ukáže v plnom svetle: rozmanitosť filozofických tradícií, záplava filozofických jazykov, o ktorých treba povedať, že silne spochybňujú myšlienku univerzalizmu myslenia. Dnes sa hovorí o tradícii nemeckej fenomenológie, kontinentálnej filozofie, filozofie spoza Atlantiku, aby sme uviedli len tie, ktoré v súčasnosti bojujú o každú piad' pôdy západného myslenia. Ústup univerzalizmu – to je aj tento rozkvet jazykov myslenia. A čo je potom myšlienková Európa? Husserl, posledný ozajstný filozof, ktorý bránil grécko-európsky pojem Európy, už v súvislosti s prevahou vied zaznamenal zabúdanie základov a posun k naturalizmu, tieto dve zrady európskeho ideálu. Odtiaľ aj jeho "kríza".

Dnes je kríza otvorená, zjavná, ale diskusia medzi nemeckým a grécko-európskym pojmom Európy je prekonaná. Kríza je nepochybne prirodzeným prostredím, v ktorom kľučí intelektuálna potreba univerzálnosti. To znamená, že téma "európskeho spoločenstva v prvom význame republiky duchov" (Alain Finkielkraut pri predstavovaní časopisu *Le Messager Européen*, 1987) je paradoxne privolávaná, aby dávala ovocie v disharmonickom kontexte, v ktorom každý podrobuje skúške svoje sny o zjednocujúcej komunikácii, dokonca aj vo filozofii.

O Európe by sa mohlo povedať to, čo kedysi vyjadril svätý Augustín: viem, čo to je, keď odo mňa nežiadajú, aby som ju definoval, ale neviem, čo to je, keď odo mňa žiadajú, aby som ju definoval. Valéry sa vyjadruje rovnakým spôsobom: "nikdy by som nepomyslel, že Európa naozaj existuje. Toto meno bolo pre mňa len geografickým výrazom. Na stále okolnosti nášho života myslíme iba náhodou, zbadáme ich len vo chvíli, keď sa zrazu narušia"; jeho posolstvo však okrem toho ukazuje, že Európa nie je ani tak "objektom" myslenia, ako skôr "pozadím", na ktorom myslíme, invariantom, ktorý sa nám prestáva zdať čímsi nenarušiteľným, ak ho spochybňujeme. Nakoľko toto pozadie je stále nevyhnutne vystavené náhodám, každý otras predstavuje skúšku samého myslenia, skúšku, v ktorej je myslenie konfrontované so svojím vlastným pozadím, ktoré mu slúžilo ako základ. "Myšlienková Európa" by rozhodne nemala upadnúť do nehybnosti, ak je európske myslenie, ako to povedal aj český filozof Ján Patočka (ktorému bolo nedávno – v októbri 1990 – venované kolokvium v College

International de Philosophie), v duchu Polemos skôr konfrontáciou myslenia so svojím pozadím ako výdobytkom, skôr kritickou skúsenosťou ako výsledkom.

Z francúzskeho originálu *Sur l'Europe* preložila *Kristína Korená*

LITERATÚRA

[1] *La question des Nationalités et la Social-Démocratie*. Paríž, Arcantere 1987.

TRI SMRTI LOUISA ALTHUSSERA

FRANÇOIS SCHMITZ, Université de Nantes

Minulú jeseň zomieral bývalý pacient psychiatrickej liečebne sv.Anny v Paríži. Oznamovali jeho smrť, dostalo sa mu niekoľkých smutných alebo sarkastických nekrologických poznámok, v konečnom dôsledku žiadna sláva. A predsa tento "blázon" (prečo sa vyhýbať tomuto starému sympatickému slovu?) kedysi vyvolal nadšený súhlas i ostré a napäté spory; dominoval parížskej intelektuálskej "scéne" šesťdesiatych rokov. Althusser bol však mŕtvy už dvakrát, čo nie je len tak! Ako zomiera filozof? Ako myšlienka, ktorá sa vytráca, prípadne bledne podľa vrtochov histórie. História: Althusser si myslel, že "historický materializmus" na nových teoretických základoch umožní jej pochopenie. Túto krásnu istotu však porazila historická nehoda, zopár mráčikov slzotvorného plynu, tri dlaždice vo sviežej, peknej jari. Prvá smrť Louisa Althussera sa udiala počas tejto nehody (ktorá nebola automobilovou). Ľudia si to hneď ani nevšimli. Možno sa nájdu aj takí, čo to ešte nepochopili. Bola aj druhá smrť: smrť jeho manželky, ktorú zavraždil jednej zimnej noci začiatkom osemdesiatych rokov. Bola to samozrejme i jeho smrť; zostúpil do noci ticha. Každý niečím prispel, aby ho ochránil od virvaru sveta alebo aby mu zabránil oslobodiť sa od ťažkej mory. Táto historika zločinu v noci totiž príliš narúšala predstavu, ktorú si "človek" vytvára o ľudskej hodnote "filozofa". Vyhlásili ho za šialene nezodpovedného; to bola jeho druhá smrť.

A predsa, koľko je nás, ktorí sme mali na konci šesťdesiatych rokov dvadsať rokov a ktorí sme sa "narodili" pre filozofiu v althusserovskej kolíske? S akým "presvedčením" sme vzývali "vedeckosť" marxizmu vo verzii, ktorú revidoval a korigoval Althusser, s akou drzosťou sme pertraktovali Človeka, tú ideologickú chiméru, ten vynález buržoázie, tú nástrahu, do ktorej padla ošemetná ideológia jednej komunistickej strany, ktorá sa viac starala o udržanie svojich mocenských pozícií namiesto toho, aby sa rozhodne vydala Leninovou cestou! Vďaka Althusserovi sme konečne mali Vedu o História (stačilo len dobre "Čítať Kapitál"); no najmä nás to upokojovalo, keď nás podozrievali ako "maloburžoázných mysliteľov odtrhnutých od mäs": Veda, ktorú ohlasoval, nebola ani buržoázna, ani proletárska; mohla sa pestovať v pracovni ďaleko od vravy ulice, stačilo prípadne vstúpiť do strany alebo tiež navštevovať večerné seansy teoretického marxizmu na École Normale Supérieure. S Althusserom